

14. Про Національну поліцію : Закон України від 2 липня 2015 р. № 580-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 40–41. – Ст. 379.
15. Про прокуратуру : Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1697-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 2–3. – Ст. 12.
16. Про службу в органах місцевого самоврядування : Закон України від 7 червня 2001 р. № 2493-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 33. – Ст. 175.
17. Про текст Військової присяги : Постанова Верховної Ради України від 6 грудня 1991 р. № 1936-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 3. – Ст. 13.
18. Про Центральну виборчу комісію : Закон України від 30 червня 2004 р. № 1932-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 36. – Ст. 448.
19. Русакова Н.Г. Присяга как общеправовой феномен : автореф. дисс. ... канд. юр. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства, история учений о праве и государстве» / Н.Г. Русакова – НН. , 2008. – 33 с.
20. Терлюк І.Я. Історія українського права від найдавніших часів до XVIII століття : [навчальний посібник з історії держави і права України] / І.Я. Терлюк – Л., 2003. – 156 с.
21. Ухвала Київського апеляційного адміністративного суду від 24 вересня 2015 р. у справі № 826/7162/15 – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/51659664>
22. Ухвала Ордонікідзевського районного суду м. Запоріжжя від 14 січня 2014 р. у кримінальній справі № 335/10/14-к 1-кз/335/64/2014 – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/36688581>
23. Цуркан М.І. Присяга судді як невід'ємний структурний елемент його правового статусу / М.І. Цуркан // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2010. – № 12. – С. 11–18.

УДК 340.142

САВЧЕНКО К.Ю.

ДО ПИТАННЯ ГЕНЕЗИ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ ЗА ЧАСІВ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ

У статті досліджено порядок формування та розвитку судової практики в незалежній Україні. Проаналізовано юридичну доктрину та нормативно-правові акти з питань судоустрою, реформування судової системи та становлення судової практики.

Ключові слова: *генеза, судова реформа, судова практика, судова система.*

В статье исследован порядок формирования и развития судебной практики в независимой Украине. Проанализированы юридическая доктрина и нормативно-правовые акты по вопросам судостроения, реформирования судебной системы и становления судебной практики.

Ключевые слова: *генезис, судебная реформа, судебная практика, судебная система.*

In the article the order of formation and development of jurisprudence in independent Ukraine. Analyzed the legal doctrine and regulations on the judiciary, judicial reform and establishment of judicial practice.

Key words: *genesis, judicial reform, litigation, judicial system.*

Вступ. У наш час невпинно зростає значення судової практики для вдосконалення чинного законодавства. Це пояснюється феноменом судової практики, що є специфічною реакцією на недосконалість законодавства і своєрідним способом правового регулювання стрімкого розвитку суспільних відносин. Серед усіх різновидів юридичної практики саме слідча практика посідає найвагоміше місце. Становлення і розвиток інституту судової практики бере свій початок ще з часів Київської Русі і продовжується в умовах суверенної Української держави. Реформування судової системи та судо-

чинства загалом у часи української незалежності зумовлюють необхідність дослідження генези та розвитку судової практики у цей період.

Проблему формування і розвитку судової практики розглядали такі вітчизняні вчені, як Р. Гринюк, П. Михайленко, П. Музиченко, В. Мусієвський, Р. Хачатуров, М. Тихомиров, Н. Ланге, А. Циммерман та ін. Аналіз їхніх робіт дає підстави для висновку про те, що переважна більшість із них все ж має історико-правовий напрям. Водночас окремі аспекти цього питання залишаються дискусійними. Зокрема, не на належному рівні досліджені особливості розвитку та становлення судової практики за часів незалежності України.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження генези судової практики за часів незалежності України.

Результати дослідження. Залежно від проведення судових реформ становлення і розвиток судової практики за часів незалежності України варто поділити на періоди – 1) 1991–2002 рр. (з моменту проголошення незалежності України 24.08.1991 р. до прийняття Закону України «Про судоустрій України» № 3018-III від 07.02.2002 р.); 2) 2002–2010 рр. (із часу набрання чинності Законом України «Про судоустрій України» № 3018-III від 07.02.2002 р. до прийняття Закону України «Про судоустрій і статус суддів» № 2453-VI від 07.07.2010 р.); 3) 2010–2016 рр. (із часу набрання чинності Законом України «Про судоустрій і статус суддів» № 2453-VI від 07.07.2010 р. до 30.09.2016 р. – часу набрання чинності новим Законом України «Про судоустрій і статус суддів» № 1402-VIII від 02.06.2016 р.); 4) 2016 р. – до сьогодні.

Перший період становлення і розвитку судової практики бере свої витoki з моменту проголошення незалежності України у 1991 р. та тривав до прийняття Закону України «Про судоустрій України» № 3018-III від 07.02.2002 р. Україна є доволі молодою незалежною державою, однак із моменту прийняття Акта про проголошення незалежності України бере свій початок формування судової практики незалежної України. Разом із тим, на території України діяв Закон УРСР «Про судоустрій» № 2022-X від 05.06.1981 р., який відповідно до Закону України «Про внесення змін і доповнень до Закону Української РСР «Про судоустрій Української РСР» було перейменовано на Закон «Про судоустрій України». Цим нормативно-правовим актом було передбачено положення про те, що правосуддя в Україні здійснюється лише судом. Діяльність суду спрямована на зміцнення законності і правопорядку, запобігання злочинам та іншим правопорушенням і має завданням охорону від усяких посягань на суспільний лад, на його політичну та економічну системи, соціально-економічні, політичні та особисті права і свободи громадян, права і законні інтереси державних підприємств, установ, організацій та ін.

Проведений аналіз законодавства дає підстави для висновку про те, що особливості судової системи, а відтак і формування судової практики визначалися ще радянськими законами, що були переформатовані на український лад лише формально. Зокрема, була відсутня спеціалізація судів, не було запроваджено інстанційності у розгляді судових справ, не існувало органу конституційної юрисдикції тощо. Лише після прийняття Основного Закону держави у 1996 р. було закріплено право на судових захист і визначено засади здійснення судочинства. Встановлено, що судочинство в Україні здійснювалося Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції. Було закладено основи для побудови системи судів загальної юрисдикції на засадах територіальності та спеціалізації. Усе це є передумовами для формування судової практики, яка з позиції законодавця тих часів мала суттєве значення. І це з тих причин, що, окрім прийняття судових рішень, на суди були покладені й інші обов'язки, а саме вивчення і узагальнення судової практики, надання рекомендаційних роз'яснень із питань застосування законодавства та ін.

Здійснивши аналіз нормативно-правової бази з питань становлення і розвитку судової практики з моменту проголошення незалежності України, необхідно звернутися і до наукових підходів вчених щодо розуміння сутності судової практики у перший період її становлення і розвитку. Так, зокрема, С. Боботов судову практику позначав у вузькому розумінні, зазначаючи, що ця практика є лише принципом рішення вищих судових інстанцій щодо правозастосування [1, с. 108]. Н. Саніахметова під судовою практикою розглядала однотипне, уніфіковане вирішення судами типової категорії справ [2, с. 42]. А. Безіна пропонувала розглядати судову практику саме як накопичення досвіду у вигляді правоположень, що містять у собі елементи новизни у правовому регулюванні [3, с. 114].

На підставі наведеного можна сформулювати твердження про те, що судова практика на першому етапі свого становлення та розвитку містила як первинну, так і вторинну судову діяльність. Під первинною судовою діяльністю треба розуміти сам процес здійснення правосуддя у процесі вирішення конкретних справ, а вторинна судова практика – це опосередкована практика, тобто саме вивчення і узагальнення рішень, надання рекомендаційних роз'яснень із питань застосування законодавства, що виникають під час розгляду справ.

У чинному законодавстві першого періоду становлення і розвитку судової практики в часи незалежності України було чітко передбачено, що правосуддя здійснювалося в судах загальної юрисдикції шляхом розгляду і вирішення у судових засіданнях цивільних, господарських, адміністративних, кримінальних справ. Наприклад, із прийняттям Конституції України було закріплено положення про те, що система судів загальної юрисдикції формується за принципом територіальності та спеціалізації (ч. 1 ст. 125 Конституції України). Згідно з ч. 2 ст. 125 Конституції України найвищим судовим органом у системі судів загальної

юрисдикції є Верховний суд України. Означений конституційний припис фактично є основним напрямом діяльності уповноважених органів публічної влади з метою реалізації покладеного на них повноваження щодо формування системи судів загальної юрисдикції.

У 2001 р. були внесені зміни до чинного Закону України «Про судоустрій України», яким було визначено, що систему судів загальної юрисдикції відповідно до Конституції України становили місцеві суди, апеляційні суди, вищі спеціалізовані суди, Верховний Суд України [4]. З цієї норми було зрозумілим, що Верховний Суд України є найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції, а відповідні вищі суди є вищими судовими органами спеціалізованих судів. Із цих причин на підставі поділу судів загальної юрисдикції має місце новий етап розвитку судової практики, що дає підстави виокремити як практику Верховного Суду України, так і практику вищих спеціалізованих судів, апеляційних і місцевих судів.

Розмежування судової практики зумовлене первинною і вторинною судовою діяльністю. Рішення місцевих, апеляційних, вищих спеціалізованих судів є підставами для їх вивчення, аналізу та узагальнення Верховним Судом України і вироблення ним роз'яснень із питань законодавства, що застосовується в однотипних справах. Окрім того, Верховний Суд України наділено і функцією правотворчості та законодавчої ініціативи. Як наслідок вивчення і узагальнення судової практики, надання керівних роз'яснень Верховним Судом України формувалися правові висновки (позиції) Верховного Суду України.

Залежно від галузей законодавства, категорій справ, що вирішувалися судами нижчих інстанцій у здійсненні правосуддя, судова практика Верховного Суду України набула свого розвитку шляхом формування таких її видів, як рішення і ухвали у цивільних справах по першій інстанції; рішення і ухвали у цивільних справах у касаційному порядку; рішення у кримінальних справах у касаційному порядку; рішення у кримінальних справах у порядку виняткового провадження; рішення у господарських справах у касаційному порядку; рішення у справах про адміністративні правопорушення.

Узагальнення ж судової практики здійснювалося на основі вивчення та аналізу значної кількості певного виду однотипних справ, що мали місце у вирішенні спорів відповідно до тієї ж норми матеріального чи процесуального права і потребувало вироблення уніфікаційного підходу. Як наслідок, мала місце розробка Верховним Судом України узагальнень судової практики у вигляді роз'яснень до застосування чинного законодавства судами під час здійснення правосуддя на засадах верховенства права та захисту прав і свобод людини і громадянина. Наприклад, узагальнення судової практики надавалися у справах про злочини неповнолітніх і втягнення їх у злочинну діяльність, а також щодо застосування судами законодавства, що регулює закриття кримінальних справ; якості складання та оформлення судових рішень у кримінальних справах і справах про адміністративні правопорушення; розгляду судами кримінальних справ про не виплату заробітної плати, стипендій, пенсій чи інших установлених законом виплат; розгляду судами господарських спорів; перегляду судових рішень у зв'язку з нововиявленими обставинами у порядку цивільного судочинства. Так, у п. 13 постанови Пленуму Верховного Суду України від 29.06.1990 р. № 5 «Про виконання судами України законодавства і постанов Пленуму Верховного Суду України з питань судового розгляду кримінальних справ і постановлення вироку» зверталася увага суддів на те, що вирок, постановлений іменем України, є найважливішим актом правосуддя і до його постановлення належить ставитися з винятковою відповідальністю, оскільки спішно, непослідовно, неохайно написаний вирок може викликати сумніви в його законності, обґрунтованості та справедливості. Судді повинні постійно вдосконалювати стиль написання вироку, який має бути викладений офіційно-діловою мовою, юридично грамотно, з коротким, точним та ясним описом обставин справи, результатів дослідження доказів і висновків суду. Проте судді не завжди дотримуються зазначених рекомендацій [5].

Верховним Судом України було проведено аналіз великої кількості судових рішень як у кримінальних справах, так і у справах про адміністративні правопорушення. Підставою для проведення цієї роботи було вдосконалення діяльності судів, а також усунення причин порушення законодавства під час ухвалення судових рішень. У результаті проведеного узагальнення судової практики Верховним Судом України було надано рекомендацію судам нижчих рівнів щодо доцільності запровадження навчання суддів місцевих і апеляційних судів. Це узагальнення судової практики дало можливість удосконалити оформлення судових рішень, що дасть змогу покращити первинну судову практику.

Окрім судової практики судів загальної юрисдикції, із прийняттям Конституції України було встановлено здійснення судочинства також і Конституційним Судом України. Мало місце й утворення Вищої Ради юстиції як колегіального незалежного органу, на який покладено повноваження у формуванні професійного суддівського корпусу. Цей аспект має безпосереднє відношення до розвитку судової практики, адже лише професійні судді зможуть належно застосовувати чинне законодавство, враховуючи набутий досвід із судової практики у вирішенні спорів про право.

Переломним моментом у визначенні пріоритетності у судовій практиці була ратифікація Верховною Радою України Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [6], відповідно до якої забезпечення права на справедливий судовий розгляд є прямим обов'язком держави. А відтак і повинна підвищуватися якість судової практики. Означене стало передумовою для побудови нової судової системи.

Другий етап становлення та розвитку судової практики починається з часу набрання чинності Законом України «Про судоустрій України» № 3018-III від 07.02.2002 р. та завершується прийняттям Закону

України «Про судоустрій і статус суддів» № 2453-VI від 07.07.2010 р. Цей період характеризується різкими змінами у регулюванні питань судоустрою та судочинства. Зокрема, арбітражні суди були перейменовані на господарські, запроваджено нові процедури оскарження судових рішень. Разом із тим, Закон України «Про судоустрій України» № 3018-III від 07.02.2002 р. передбачав створення Апеляційного та Касаційного судів України. Однак ці положення закону були визнані Конституційним Судом України неконституційними і ці судові інстанції не були створені [7]. Поетапно почали створювати адміністративні суди, проте суди загальної юрисдикції так і не відповідали вимогам Конституції України щодо їх спеціалізації. Означена незавершеність судової реформи негативно вплинула і на розвиток судової практики. Як наслідок, у процесі правозастосування із причин перевантаженості судів справами, недостатньої кваліфікації суддів, недодержання принципів незалежності суддів та прозорості судової діяльності у судових рішеннях мало місце виникнення помилок.

Здебільшого помилкова судова практика була характерна для районних судів першої інстанції. Це потребувало негайного усунення, оскільки судова система України повинна була відповідати міжнародним стандартам здійснення правосуддя та захисту прав і основоположних свобод людини. Після залучення України до міжнародного судового механізму із захисту цього права судова практика в нашій державі зазнала доповнення. Так, відповідно до Закону України від 17.07.1997 р. № 475/97-ВР «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» прецедентні рішення Європейського суду з прав людини є частиною судової практики України та є загальнообов'язковими.

Спробу усунути зазначені недоліки судової системи і судової практики було здійснено у Концепції вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів від 10.05.2006р. У концепції було зроблено акцент на доцільності спеціалізації судів залежно від особливостей предмета судових справ за певною юрисдикцією. На основі цієї Концепції було розроблено спеціалізацію судів за галузевими властивостями та відповідним видом судочинства.

Проведений аналіз спеціальної літератури та чинного законодавства на другому етапі становлення судової практики в незалежній Україні дає підстави для висновку про те, що сформовані концептуальні засади судово-правової реформи щодо запровадження принципу спеціалізації в національній судовій системі полягають, окрім спеціалізованих судів, і у спеціалізації судів загальної юрисдикції на розгляді певних категорій справ. Із цих причин судову практику залежно від принципу спеціалізації загальних і спеціалізованих судів необхідно поділити на судову практику у цивільних справах; із кримінальних справ; з адміністративних справ; із господарських справ; зі справ про адміністративні правопорушення.

Свій подальший розвиток судова практика отримала як наслідок набрання чинності Законом України «Про судоустрій і статус суддів» № 2453-VI від 07.07.2010 р. Цей момент треба вважати початком третього етапу становлення й розвитку судової практики в незалежній Україні. Цим законом було сформовано і чітко закріплено вертикаль судів, що спеціалізуються на розгляді цивільних, кримінальних, а також справ про адміністративні правопорушення. Цим законом було вдосконалено судову практику шляхом виокремлення її підвидів у місцевих судах. Так, відповідно до ст. 21 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» № 2453-VI від 07.07.2010 р. на основі поділу місцевих судів треба розрізняти такі підвиди судової практики, як 1) судова практика районних, районних у містах, міських і міськрайонних судів; 2) судова практика місцевих господарських судів (господарські суди Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя); 3) судова практика місцевих адміністративних судів (окружні адміністративні суди, а також інші суди, передбачені процесуальним законом).

В основі побудови судової системи і формування судової практики була засада ієрархічності. Принцип ієрархічності є взаємопов'язаним із поділом судів на судові інстанції. Засада ієрархічності має безпосереднє відношення до розвитку судової практики, адже у чинному законодавстві міститься пряма вказівка на те, що рішення вищих судів обов'язкове для судів нижчої інстанції.

Термін «судова інстанція» є часто вживаним у аналізованому нормативно-правовому акті у значенні судового органу, що розглядає спір про право на певній стадії судового процесу. Однак принцип інстанційності, на відміну від територіальності та спеціалізації, не є закріпленим у Конституції України. Це зумовлене тим, що судова інстанція є процесуальним поняттям, за допомогою якого у законодавстві, що містить норми процесуального, а не матеріального права, визначається порядок вирішення спорів про право або перегляду постановлених судових рішень. Зазначене, безсумнівно, має вагомe значення у вдосконаленні судової практики. Хоча Конституція України і не містить прямої вказівки на побудову судової системи з дотриманням принципу інстанційності, проте у ній містяться норми, що вказують на доцільність існування цього принципу. Наприклад, відповідно до ст. ст. 125, 129 Конституції України зацікавленій особі державою гарантується право на оскарження рішення суду в апеляційному та касаційному порядку.

На цьому етапі було видозмінено інстанційну систему судів в Україні. Це стало першоджерелом для формування принципу єдності судової практики в незалежній Україні. На підтвердження висловленого варто навести думку М. Сірого про те, що «базовим положенням, що спрямовує судову систему на однакове застосування матеріального та процесуального права, є гарантування верховенства права. Його утвердження у практиці правозастосування передбачає дотримання принципів права як у загальному ви-

мірі, так і у разі застосування окремих правових положень. Саме єдність судової практики, однаковість застосування судами матеріальних та процесуальних норм є неодмінною умовою забезпечення верховенства права у суспільстві» [9, с. 7].

Фактично третій етап становлення і розвитку судової практики в незалежній Україні характеризується спрямуванням судової діяльності на розкриття суті (змісту) спірної правової норми, її судове тлумачення судами вищих інстанцій, оскільки їх рішення є обов'язковими для судів нижчих інстанцій, а не лише на вирішення спору про право. Такий підхід має комплексний характер і спрямований на створення оптимальних умов для побудови судової системи і розвитку судової практики на принципах верховенства права та захисту прав і основоположних свобод людини.

Переломним етапом у становленні та розвитку судової практики треба вважати четвертий етап, що бере початок з 30.09.2016 р. – часу набрання чинності новим Законом України «Про судоустрій і статус суддів» № 1402-VIII від 02.06.2016 р. Він характеризується реформуванням судової системи відповідно до міжнародних стандартів і розвитком судової практики на основі принципу верховенства права і забезпечення кожного права на справедливий судовий розгляд.

Відповідно до цього Закону судоустрій в Україні теж зазнає змін – передбачено утворення нового Верховного Суду України та інших судів. Систему судоустрою становитимуть місцеві суди, апеляційні суди і Верховний Суд України. Для розгляду окремих категорій справ у системі судоустрою будуть діяти вищі спеціалізовані суди. Разом із тим, окремі положення Закону України «Про судоустрій і статус суддів» не відповідають Конституції України і, відповідно, не можуть діяти всупереч конституційним приписам без внесення відповідних змін до Основного Закону в частині правосуддя. Однак, як зазначено у висновку Комітету Верховної Ради України з питань правової політики та правосуддя від 02.06.2016 р., зміни у системі правосуддя пов'язані саме з підготовленими до розгляду парламентом узгодженими та комплексними конституційними змінами в частині правосуддя, напрацьованими Конституційною Комісією, які отримали загалом схвальну оцінку експертів Венеціанської комісії та наразі попередньо схвалені Верховною Радою України (проект Закону про внесення змін до Конституції України щодо правосуддя, реєстр. № 3524 від 26.01.2016 р.) [9].

Висновки. На підставі наведеного можна дійти висновку про те, що судова практика у правовій системі України в наш час перебуває у постійному стані вдосконалення, і це є підставою для проведення подальших досліджень. Основоположними ідеями судової практики сьогодення варто вважати принцип верховенства права, враховуючи європейські стандарти, принцип визначеності, а також засади стабільного функціонування судової системи і забезпечення міжнародних і конституційних гарантій судового захисту.

Список використаних джерел:

1. Боботов С.В. Конституционная юстиция (сравнительный анализ) / С.В. Боботов. – М. : ЕАВ, 1994. – 126 с.
2. Саніахметова Н.О. Цивільне право України: підручник / Є.О. Харитонов, Н.О. Саніахметова. – К.: Істина, 2003. – 776 с.
3. Безина А.К. Судебная практика в механизме правового регулирования трудовых отношений: дис. на соиск. уч. степени докт. юрид. наук: 12.00.05 / А.К. Безина. – Казань, 1980. – 416 с.
4. Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій України»: Верховна Рада України; Закон від 21.06.2001 р. № 2531-III // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001. – № 40, ст. 191.
5. Про виконання судами України законодавства і постанов Пленуму Верховного Суду України з питань судового розгляду кримінальних справ і постановлення вироків: Верховний Суд; Постанова від 29.06.1990 р. № 5 // Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-90>
6. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Рада Європи; Конвенція, Міжнародний документ від 04.11.1950 р. // Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004
7. Шинкаренко А.В. Етапи становлення судової системи в Україні / А.В. Шинкаренко // Науково-практична Інтернет-конференція «Актуальна юриспруденція» (03.03.2015 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=967%3A270115-18&catid=120%3A6-0315&Itemid=155&lang=ru
8. Сірий М.І. Забезпечення єдності судової практики – важливий напрямок розвитку правової системи України / М.І. Сірий // Вісник Центру суддівських студій: інформаційний бюлетень. – № 6. – 2006. – С. 6–8.
9. Висновок Комітету Верховної Ради України з питань правової політики та правосуддя від 02.06.2016 р. // Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=59259